

Spørg ”Skautrup”

Enhver kan tage fejl – desværre! (berigtigelse)

I Ord & Sag 34 bragte vi svar på en forespørgsel vedr. *Søren Kåremager* fra det gamle Brande. Med megen snilde fik vi tilnavnet identificeret med en ældre professionsbetegnelse i Ordbog over det Danske Sprog, nemlig *karmager* (= bødker).

Men ak, skønne spildte kræfter! Den kendte folkemindesamler H.P. Hansen (i en årrække museumsforstander i Herning) har nemlig forlængst givet en meget enklere betydning af tilnavnet.

I bogen *Spind og Bind* (1947) fortæller han (s. 49), at ”i Brande sogn var der flere, der [i 1800-tallet] lavede Karter [til behandlingen af uld i den blomstrende lokale ”hjemmeindustri” for strikning] ... Blandt kartemagerne blev *Søren Kå·rmager* i Flø, hans Døbenavn var *Søren Pedersen*, særlig bekendt.”

Substantivet *karte* udtales ganske rigtigt *kå·r* (uden -t-) overalt i de gamle nørrejyske dialekter – idet ordet er indlånt fra plattysk *kaarde* (med -d-, og i øvrigt med en å-lignende vokal). Det har dermed fået samme udtale, som vores forslag *kar* har, når dette bruges som forled i en sammensætning. Dette sagt lidt til undskyldning for vor fejltagelse.

H.P. Hansens tolkning bestyrkes yderligere ved, at Jysk Ordbogs samlinger har nogle få andre eksempler på *kartemagere* – fra Vest- og Sønderjylland – hvorimod *karmageren* var en enkelt svale i ODS.

Og – sædvanen tro – bringer vi et par af de mange spørgsmål, vi har fået i årets løb – sammen med vores svar:

Stysle

Spørgsmål:

I min barndom på Horsens-egnen i halvtredserne sagde man ofte om en mand, når han gik lidt usikkert eller dinglede lidt, at han var et *styssehoved*, eller at han *styslede* af sted. Kender I udtrykket at *stysle*?

Svar:

I dit spørgsmål har du meget præcist stedfæstet forekomsten af verbet at *stysle*, nemlig Horsens-egnen. Jysk Ordbog har ordet meddelt fra 14 kilder, og af dem hører de 11 hjemme i egnen mellem Norsminde og Vejle fjord, de resterende 3 i tætte naboegne.

Du husker også meget præcist ordets betydning: ”at gå usikkert, stavre afsted”, typisk brugt om et gammelt menneske, der går usikkert på benene. På grundlag af verbet har man så dannet adjektiver som *stysl(er)et*, *styslevorn*, og en gammel mand kan (som du siger) kaldes et *styslehoved*, eller et *stysse*, en *stysling*. Også alle disse afledte ord har vi i Jysk Ordbog meddelt fra Herning-egnen.

Vi kan ikke følge ordet *stysle* tilbage til gammeldansk, og det er højst sandsynligt blot en ad hoc-dannelse, der (lidt tilfældigt) er groet fast i netop Horsens-egnens dialekter. Udgangspunktet kan have været andre mere velkendte ord for ”at gå usikkert”, fx *stavre*, *stumle*, *styltre*, *stolpre*. Det ny ord har da haft så stor succes, at de nævnte ord er trængt i baggrunden netop på Horsens-kanten.

De nævnte ord starter alle med *st-*, og det er typisk for talt sprog (der jo ikke holdes i ave af en retskrivning), at ord kan ”knopskyde”. Det gælder først og fremmest ord med en indbygget følelse over for eller holdning til det beskrevne – i dette tilfælde den blanding af ynk, medlidenhed og morskab, man har følt ved at se en gammel person, der stolpre af sted.

Med startlyden *st-* følger noget af dette emotive indhold med over i det nystøbte ord *stysle*. Slutdelen kan tænkes påvirket af *-sl-*ord som *hyvsle*, *vrådsle*, *røvsle*, *brydsle*, *bidsle*, allesammen ord for ”mase,

slide” tungt og længe med noget, og herfra er vel så fæn fornemelse af varighed og besvær flyttet med over i *stysle*.

Dansk sprogvidenskab har ikke beskæftiget sig meget med orddannelse af denne ”brusk-agtige” type (som ordbogens stifter, Peter Skautrup, plejede at sige). Men interesserede kan gå til et par tyske værker, nemlig Conelia Zelinsky-Wibbelt: *Die semantische Belastung von submorphematischen Einheiten im Englischen* (1983), og Ellen Fricke: *Grammatik Multimodal: Wie Wörter und Gesten zusammenwirken* (2012).

Skrabaldergård

P.N., Grenå:

Da Søren Ryge Petersen besøgte Anders og Julius, betegnede de selv deres gård som en *skrabaldergård*. Er det en hjemmelavet eller almindelig kendt betegnelse?

Svar:

Selve ordet *skrabaldergård* har vi ikke i Jysk ordbogs samlinger. Men substantivet et skrabalder (= rabalder) og verbet at skrabaldre (= lave larm, gøre spektakel) er ganske velkendte, især i egnen mellem Århus, Silkeborg og Skanderborg, men også i nogen grad i Nordvestjylland, hele Midt- og Sydjylland (ned til en linje Ringkøbing-Kolding) og så igen i et sønderjysk bælte fra Sundeved og Åbenrå over til Tønder-egnen.

I hvert fald halvandet hundrede år på bagen har også navnet *skrabalderjyder*, brugt om folkene på Silkeborg-egnen – parallelt med 13 andre af typen *grødjyder*, *kvabjyder*, *fnatjyder* osv. De opregnes af Gudmund Schütte i Skivebogen 1950 s. 56-59, og om *skrabalderjyder* skriver han, at ”De har, jeg veed ej med hvad Ret, Ord for at ”skrabaldre op””. Da det spøgende navn imidlertid havde fæstnet sig på Silkeborg-folkene, kunne deres egn også omtales som ”skrabalderegnen”; det har vi en oplysning om fra Djursland. Men kilden viser også, at ”skrabaldre” nu (i denne sammenhæng)

begynder at blive omtolket, for det hedder, at navnet går på ”de sandede jorder vestpå” – magre jorder i forhold til østjydernes. Og i denne omtolkning af ”skrabalder” til noget ufrugtbart, fattigt har vi formentlig udgangspunktet for, at en fattig, elendig gård kan kaldes en ”skrabaldergård”, som Anders og Julius åbenbart gør.

”Skrabaldergård” er nok bare en ad hoc-dannelse. Havde ordet været i almindelig brug i en bestemt egn, havde der sikkert været mindst et par oplysninger om det i Jysk Ordbogs samlinger.

Røget

En af vore gode kolleger er i en dom fra Viborg Landsting 1624 faldet over betegnelsen *Røgett* (= røget) om heksen Elle Nielsdatter. Hun ser videre i Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VII (1884) s. 123, en gammel *røget* kælling gå og samle pinde, faktisk også en heks. Men er ordet ellers kendt i jysk i lignende anvendelse?

Svar:

Røget synes at have udviklet mange sidebetydninger i tidens løb: ’med røgfårvede/hvide partier’ (om husdyr), ’tåget’ (om luften), ’lugtende/duftende’, ’upålidelig, speget’ etc. Den betydning, du spørger om, synes af ældre dato og nu uddød, nemlig ’satans, forbandet’ (muligvis i forlængelse af, at Satan/Fanden traditionelt har været forbundet med voldsom (svovl-)stank).

Jysk Ordbog har betydningen ’satans’ (el. lign.) belagt i 3 kilder:

1) En jysk replik i Grønnegadeteatrets oversættelse af Molières *Den Gerrige*, citeret af Mar. Kristensen i *Dania*.II.27: *gi du fær den fotted Sott i di Lyf ... o i divesissen Skinbien, din røget Moghund!* (= gid du får den fotsige syge, vistnok om kønssygdom, i dit liv og i dine visne skinneben). Kan læses i sin sammenhæng i *KomGrønnegade*.91.

2) Vilb. Møller i Roslev Folkeblad 12/8 1927: *saa sier a, te di røge Unger aa Jens Tammesens stoer aa putter de hirle nird i æ Kjell æjen* (= så ser jeg, at de forbandede unger af Jens Thomsens står og putter det hele ned i brønden igen). Dialekten er fra HundborgH i Salling.

3) Bodil Liltorp i en optegnelse så sent som ca. 1960 fra Fovlum i Vesthimmerland: *hanj va saa gael po di herr røege Hvalp dæ gjov Ulløkker* (= han var så gal på de her forbandede hvalpe, der lavede ulykker; nemlig spilopper på Sankt Steffens aften).

Stammers

En af vores gode meddelere har i 50'ernes Ballum brugt ordet *stammes*, og har forgæves søgt det sønderjyske ord, som blev brugt om et glansbillede. Hun skriver: "Vi legede og byttede stammeser vha. en Stab-i-bog, der var lavet af et kladdehæfte, hvor de enkelte sider var foldet sammen på langs" – og spørger: "Bruges stammeser andre steder i landet, og hvor kommer ordet fra?"

Svar:

Formentlig stammer ordet fra tysk, skønt vi ikke har fundet nogen kilde dér. Vi har i Jysk Ordbog kun ét yderligere belæg, nemlig fra Toftlund: "legh me Stammese (el. Stambelde) = lege, samle el. bytte kulørte Glansbilleder". Så nu vil vi spørge vore læsere: Kender I ordet (fra den ene eller anden side af grænsen), og har I nogen anelse om ordets oprindelse?

Mvh. "Skautrup"